

BIBLIOTHECA STUDIORUM PHILOSOPHICORUM WRATISLAVIENSIIUM



COLLECTANAE PHILOSOPHICAE I

KOLOKWIA PLATOŃSKIE

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ

pod redakcją
ARTURA PACEWICZA

KOLOKWIA PLATOŃSKIE

ΘΕΑΙΗΤΟΣ

(red.) A. Pacewicz

Wrocław 2007

ZBIGNIEW NERCZUK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

w Toruniu

Protagoras u Sekstusa Empiryka (*PH* I 216) a platoński *Teajtet*

Wielki problem w badaniach nad Protagorasem, podobnie jak w przypadku pozostałych sofistów, stanowi ubóstwo źródeł. Dodatkową trudność wprowadza fakt, iż wśród niewielkiej ilości zachowanych przekazów, oprócz niejednokrotnie nieprzychylnych fragmentów zawartych w dialogach Platona czy pismach Arystotelesa, przeważającą większość stanowią teksty autorów późnego antyku, wśród których są Diogenes Laertios, Plutarch, Atenajos, Flawiusz Filostrat, Tertulian, Klemens Aleksandryjski, Porfiriusz czy Sekstus Empiryk. Ich lektura wymaga szczególnej ostrożności, zawierają one bowiem typowe dla późnego antyku pomieszenie wątków charakterystycznych dla powieści przygodowych, fantastyki i moralizującej biografistyki. W ich przypadku oddzielenie prawdy od fałszu to zadanie arcytrudne, wymagające starannego porównania przekazów, zbadania zależności między poszczególnymi źródłami oraz odrzucenia tego, co jest wynikiem perspektywy filozoficznej ich autorów.

Wśród najbardziej znaczących przekazów doksograficznych z tego okresu poświęconych myśli Protagorasa jest referat Sekstusa Empiryka zawarty w *Zarysach Pyrrońskich*¹. Oprócz samej interpretacji tego fragmentu, interesująca — z perspektywy badań nad Protagorasem — jest również próba odpowiedzi na pytanie o źródło czy źródła, z których czerpie Sekstus. Warto się bowiem zastanowić, jak szeroka jest wiedza Sekstusa o Protagorasie, a także czy pochodzi ona z tekstów samego Protagorasa czy też z przekazów.

¹ DK 80 A 14. Fragmenty presokratyków cytuję na podstawie wydania: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, W. Kranz (Hrsg.), Bd. I-III, Dublin-Zürich 1968.

Choć może się to wydawać zdumiewające, gdy weźmiemy pod uwagę liczbę wątków zapożyczonych przez sceptycyzm od sofistyki, późnoantyczny neopyrronizm, którego dumnym przedstawicielem jest Sekstus, nie wykazuje jakiegś szczególnej rewerencji dla nurtu sofistycznego. Wprawdzie w dziele Sekstusa, stanowiącym prawdziwą „summę” sceptyczną, znajduje się szereg fragmentów z dzieł sofistów², parafrazy³ oraz przekazy⁴, są one jednak wynikiem historycznej pasji Sekstusa, a nie wyrazem jego aprobaty czy choćby nawet zainteresowania sofistyką. Warto wspomnieć, że podobną obojętność wobec sofistyki wykazuje, podejrzewany o sympatie sceptyczne, Diogenes Laertios, który w rozdziale poświęconym Pyrronowi, gdy wymienia prekursorów sceptycyzmu, wspomina o Homerze, Archilochu, Eurypidesie, ale ani słowem nie wspomina o żadnym z sofistów⁵.

Co więcej, Sekstus nie tylko pozostaje obojętny wobec sofistyki, lecz nawet oddala wszelkie sugestie, które wskazywałyby na jakąkolwiek formę pokrewieństwa neopyrronizmu i sofistyki. Znaczące jest bowiem, że krótkie przedstawienie poglądów Protagorasa ma miejsce w I księdze *Zarysów Pyrronówskich*, gdy po ukazaniu fundamentów sceptycyzmu, Sekstus wylicza tych filozofów oraz te szkoły filozoficzne, które jego zdaniem błędnie łączy się z neopyrronizmem (*PH* I 210–241)⁶. Można się tylko domyślać, że źródłem tak dużej wagi, jaką Sekstus przykłada do wykazania odrębności neopyrronizmu, są zarzuty umniejszające oryginalność i nowatorstwo szkoły Sekstusa. Bez względu na przyczyny pozostaje jednak pewne, że Sekstusowi zależy na podkreśleniu różnic, a nie szukaniu paraleli między sofistyką a sceptycyzmem.

Wracając do interesującego nas pytania o źródła Sekstusa, przytoczmy zdanie F.M. Cornforda, który w swoim komentarzu do *Teajteta* pisze: „Sextus was no doubt influenced by *Theaetetus*, but appears to have had independent sources also”⁷. F.M. Cornford nie przedstawia jednak żadnego uzasadnienia dla swojej tezy.

Z perspektywy badań nad Protagorasem teza ta warta jest bliższej analizy. Już na pierwszy rzut oka widać bowiem zbieżności między tekstem *Teajteta* oraz referatem Sekstusa. Uwagę zwraca fakt, że sama struktura przekazu Sekstusa bliska jest

² Np. Protagoras: DK 80 B 1 = *AM* VII 60; Prodikos: DK 84 B 5 = *AM* IX 18 n.; Krytiasz: DK 88 B 25 = *AM* IX 54. Korzystam z następujących wydań tekstów Sekstusa Empiryka: *Sexti Empirici Opera*, H. Mutschmann (rec.), vol. II, *Adversus Dogmaticos libros quinque (Adv. mathem. VII–XI) continens*, Lipsiae, 1914 oraz *Sexti Empirici Opera*, H. Mutschmann (rec.), vol. I, *Pyrrhoneion hypotyposeon libros tres continens*, J. Mau (cur.), Leipzig 1958.

³ Np. Gorgiasz: DK 82 B 3 = *AM* VII 65 n.

⁴ Np. Protagoras: DK 80 A 12 = *AM* IX 55, DK 80 A 14 = *PH* I 216; Kseniades: DK 81 A 1 = *AM* VII 53.

⁵ Diogenis Laertii, *Vitae philosophorum*, H.S. Long (rec.), 2 vol., Oxford 1964; IX 71–73 (dalej jako DL).

⁶ Sekstus wskazuje na różnice pomiędzy neopyrronizmem a filozofią Heraklita (*PH* I 210–212), Demokryta (*PH* I 213–214), szkoły cyrenajskiej (*PH* I 215), Protagorasa (*PH* I 216–219), sceptycyzmem Akademickim (*PH* I 220–235) oraz medycyną empiryczną (*PH* I 236–241).

⁷ F.M. Cornford, *Plato's Theory of Knowledge, The Theaetetus and the Sophist of Plato translated with a running commentary*, London 1935 (repr. 1946), s. 35 (w przypisie 3.).

konstrukcji wywodu poświęconego Protagorasowi w platońskim *Teajtecie*. Rozpoczyna się od przedstawienia tezy *homo-mensura*, a następnie, tak jak w *Teajtecie*, przechodzi do głównych wątków ściśle powiązanych z tezą wyjściową, mianowicie do problematyki zmienności rzeczy oraz zagadnienia postrzegania. Paralelne względem *Teajteta* są również wątki dotyczące φαινόμενα oraz względności rzeczy.

Przedstawmy najpierw podobieństwa, by następnie zastanowić się nad różnicami pomiędzy referatem Sekstusa a *Teajtetem*.

Omówienie poglądów Protagorasa rozpoczyna się od przedstawienia tezy sofistycznej określanej jako *homo-mensura*. Warto zwrócić uwagę, że dokonany przez Sekstusa przekład terminu *metron* na jeden z centralnych dla sceptycyzmu terminów, jakim jest κριτήριο, ma również swój odpowiednik w *Teajtecie*. Sokrates w dialogu również zastępuje μέτρον w tezie *homo-mensura* słowem κριτήριο⁸, a człowieka jako miarę określa mianem κριτής⁹.

Podobieństwo czy „wspólność” (κοινωνία), jaką ‘wydają się’ mieć poglądy Protagorasa oraz nauka ‘pyrronczyków’, polega na tym, że w konsekwencji tezy *homo-mensura*, Protagoras:

- (1) „przyjmuje fenomeny”;
- (2) „w ten sposób wprowadza względność”¹⁰.

Jak zaznacza Sekstus, poglądy ‘pyrronczyków’ różnią się jednak od poglądów Protagorasa, co uwidoczni się, jeśli przedstawi się je ‘stosownie’.

Swoje omówienie Sekstus rozpoczyna od wątku zmienności materii (τὴν ὕλην ῥευστὴν εἶναι, ῥεούσης δὲ αὐτῆς [...]). Chociaż termin ὕλη, nie występuje ani w *Teajtecie*, ani w żadnym innym z przekazów dotyczących Protagorasa¹¹, to jednak wątek zmienności i płynności rzeczy jest jednym z dwu głównych zagadnień omawianych w dialogu w części poświęconej Protagorasowi. Platon przedstawia bowiem Protagorasa jako zwolennika zmiennej wizji rzeczywistości, przeciwstawiając Parmenidesowi, a stawiając w jednym szeregu z Empedoklesem, Heraklitem, Epicharmem czy Homerem. Dla wszystkich tych postaci, jak podsumowuje Sokrates w dialogu, ruch, zmiana, mieszanie się stanowi źródło tego, o czym błędnie mówi się, że „jest”. W gruncie rzeczy jednak „nie istnieje nigdy nic, a zawsze się tylko staje” (ἔστι μὲν γὰρ οὐδέποτε οὐδέν, ἀεὶ δὲ γίγνεται)¹².

Warto zaznaczyć, że poglądy zwolenników zmienności opisywane są w *Teajtecie* przy pomocy terminologii, odwołującej się do źródłosłowu ‘płynąć’. Jest tak w po-

⁸ Platon, *Teajtet*, 178b: ΣΩ. Ἔτι δὴ, οὕτως ἐρωτῶμεν Πρωταγόραν ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἐκείνῳ τὰ αὐτὰ λεγόντων· πάντων μέτρον ἄνθρωπος ἐστίν, ὡς φάτε, ὦ Πρωταγόρα, λευκῶν βαρέων κούφων, οὐδενὸς ὅτου οὐ τῶν τοιοῦτων. ἔχων γὰρ αὐτῶν τὸ κριτήριον ἐν αὐτῷ, οἷα πάσχει τοιαῦτα οἴόμενος, ἀληθῆ τε οἶεταὶ αὐτῷ καὶ ὄντα. Οὐχ οὕτω; Wszystkie cytaty z platońskiego *Teajteta* na podstawie wydania: *Platonis Opera*, I. Burnet (rec.), vol. I tetralogias I-II continens, Oxonii 1900 (repr. 1967).

⁹ *Ibid.*, 160c: ΣΩ. Ἀληθῆς ἄρα ἐμοὶ ἢ ἐμῆ αἴσθησις — τῆς γὰρ ἐμῆς οὐσίας ἀεὶ ἐστίν — καὶ ἐγὼ κριτής κατὰ τὸν Πρωταγόραν τῶν τε ὄντων ἐμοὶ ὡς ἐστίν, καὶ τῶν μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἐστίν.

¹⁰ Fragmenty *Zarysów Pyrronskich* Sekstusa Empiryka zamieszczam w przekładzie A. Krokiewicza: *Sextus Empiryk, Zarysy pyrronskie*, tłum. A. Krokiewicz, Warszawa 1998.

¹¹ Termin ὕλη w swym technicznym znaczeniu ‘materia’ pojawia się dopiero u Arystotelesa. Zob. J.O. Urmson, *The Greek Philosophical Vocabulary*, London 1990, s. 76.

¹² Platon, *Teajtet*, 152d. Korzystam z przekładu W. Witwickiego: Platon, *Teajtet*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 1959.

wołaniu się na homerycki mit o Okeanosie i Tetydzie, który potwierdzić ma słuszność tezy głoszącej zmienność rzeczy. Sokrates podsumowuje: „Wszystko, powiada, z nurtów się urodziło i ze zmiany” (πάντα εἴρηκην ἔγκονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως)¹³. W innym miejscu Sokrates stwierdza: „To na to samo wychodzi, co Homer mówi i Heraklit, i wszyscy ludzie tego pokroju, że wszystko się rusza jak woda w potoku (ρεύματα κινεῖσθαι τὰ πάντα), a wedle Protagorasa, arcymądrego, że człowiek jest miarą wszystkich rzeczy”¹⁴.

W referacie Sekstusa, podobnie jak w *Teajtecie*, wątek zmienności rzeczy zostaje spleciony z wątkiem dotyczącym postrzegania. Sekstus pisze: „Wobec tej płynności napływa ustawicznie nowe tworzywo, zastępując ubytki, zatem zmieniają się także i przeinaczają zmysły wraz ze swymi wrażeniami stosownie do wieku i do innych stanów cielesnych”¹⁵. Druga część tego zdania wprowadza dobrze znany w sceptycyzmie, ale obecny także w *Teajtecie* wątek zależności spostrzeżeń od stanu, w jakim znajduje się ten, kto spostrzega. Wskutek zmienności materii, jej przyływów (προσθέσεις) i odpływów (ἀποφορήσεις) oddziałujących na stany osób postrzegających, mają miejsce różnice w postrzeganiu — zależne od wieku i innych elementów konstytuujących ciała.

Myśl ta zostaje rozwinięta w dalszej części referatu. Jak pisze Sekstus, ludzie ujmują różne rzeczy odmiennie, w zależności od swoich διαθέσεις. Kto znajduje się w stanie zgodnym z naturą, ten — z tego wszystkiego, co zawarte jest w materii (ἐκεῖνα τῶν ἐν τῇ ὕλη) — postrzega tylko to, co jawi się ludziom będącym w stanie zgodnym z naturą, a ktoś, kto znajduje się w stanie niezgodnym z naturą, ujmuje to, co właściwe ludziom znajdującym się w takim stanie. Ta sama zasada obowiązuje w przypadku takich διαθέσεις jak wiek, sen, jawa oraz wszelkie inne.

Wątek zróżnicowania spostrzeżeń u ludzi w zależności od ich stanów odgrywa ważną rolę również w *Teajtecie*. Teza *homo-mensura* implikuje bowiem prawdziwość wszystkich αἰσθήσεις, również tych, które przytrafiają się szaleńcowi, człowiekowi we śnie czy choremu. W dialogu pojawiają się liczne przykłady uzasadniające tę tezę. Jak mówi Sokrates, czasami zdarza się, że gdy wieje wiatr, jeden człowiek marznie, drugi zaś nie odczuwa zimna, albo też obaj odczuwają zimno z różną intensywnością¹⁶. Podobna różnica spostrzeżeń zachodzi pomiędzy człowiekiem chorym i zdrowym w odniesieniu do pokarmu: choremu pokarm wydaje się gorzki, podczas gdy dla zdrowego jest on słodki¹⁷. Sokrates zdrowy odczuwa wino jako słodkie, a dla Sokratesa chorego jest ono kwaśne¹⁸.

Dobrze znany z *Teajteta* jest również wątek φαινόμενα. W referacie Sekstusa pojawia się on w związku z przekonaniem, że „wspólność” poglądów Protagorasa

¹³ *Ibid.*, 152e.

¹⁴ *Ibid.*, 160d.

¹⁵ Sextus Empiryk, *Zarysy pirrońskie*, s. 57: ῥεύσης δὲ αὐτῆς συνεχῶς προσθέσεις ἀντὶ τῶν ἀποφορήσεων γίνεσθαι καὶ τὰς αἰσθήσεις μετακοσμεῖσθαι τε καὶ ἀλλοιοῦσθαι παρὰ τε τὰς ἄλλας κατασκευὰς τῶν σωμάτων.

¹⁶ Platon, *Teajtet*, 152b: ΣΩ. Εἰκόσ μέντοι σοφόν ἄνδρα μὴ ληρεῖν· ἐπακολουθήσωμεν οὖν αὐτῷ. ἄρ' οὐκ ἐνίοτε πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ ὁ μὲν ἡμῶν· ῥίγῃ, ὁ δ' οὐ; Καὶ ὁ μὴν ἐρέμα, ὁ δὲ σφόδρα;

¹⁷ *Ibid.*, 166e: οἷον γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐλέγετο ἀναμνήσθητι, ὅτι τῷ μὲν ἀσθενοῦντι πικρὰ φαίνεται ἃ ἔσθιει καὶ ἔστι, τῷ δὲ ὑγιαίνοντι τάναντία ἔστι καὶ φαίνεται.

¹⁸ *Ibid.*, 159d.

z pyrrończykami wynika z przyjęcie fenomenów, właściwych każdemu człowiekowi (καὶ διὰ τοῦτο τίθησι τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ μόνῳ) oraz z wprowadzenia względności rzeczy.

Cały wątek φαντασία, φαίνεσθαι i φαινόμενα odgrywa w tekście dialogu tak wielką rolę, iż można przypuszczać, że terminy te mają w poglądach Protagorasa znaczenie techniczne, podobnie jak αἰσθησις czy κίνησις. Φαίνεσθαι pojawia się już w przykładzie wiatru, który wydaje się jednemu ciepły, drugiemu zimny. To „wydawanie się” zostaje w chwilę potem utożsamione z postrzeganiem, a zatem przedstawienie (φαντασία) jako efekt wydawania się (φαίνεσθαι) okazuje się być tym samym, co spostrzeżenie (αἰσθησις)¹⁹.

Również przekonanie o względności rzeczy (καὶ οὕτως εισάγει τὸ πρὸς τι) jest wspólne poglądom Protagorasa przedstawianym w *Teajtecie* i sceptykom. Protagorasowa rzeczywistość, przez swą nieustanną zmienność oraz fakt, że konstytuowana jest ciągle w ὁμιλία elementu czynnego i biernego, jest względna czy nawet antylogiczna! U podstaw przyjęcia takiej wizji świata leżą niewątpliwie rozstrzygnięcia ontologiczne i epistemologiczne Protagorasa. Odrzucenie Parmenidesowego ἔστι i zastąpienie go γίνεσθαι prowadzi do odrzucenia τι (coś), które jest tak istotne dla Parmenidesa i później dla Platona jako gwarant poznawalności rzeczy. Rzeczy nie tylko nie są już „jakiś”, ale w ogóle nie są „czymś”, nie mają żadnej określonej istoty. W takiej sytuacji niemożliwe jest orzekanie o nich w sposób jednoznaczny. Wspominany w przykładzie wiatr ani nie jest „czymś”, ani nie jest „jakiś”, wskutek czego można o nim orzekać przeciwieństwa: ciepło i zimno. Brak istoty i określonych jakości jest wynikiem tego, że wszystkie rzeczy rodzą się ze „zmiany”, jak już powiedzieliśmy, nie „są”, lecz „stają się”.

Nieuchronna sprzeczność αἰσθήσεις czy φαντασία wyklucza zatem jakąkolwiek formę obiektywności: sprzeczność αἰσθήσεις dotyczy nawet jednej i tej samej osoby, ponieważ jej spostrzeżenia są uwarunkowane miejscem i czasem²⁰. W przypadku tezy Protagorasa za mało jest powiedzieć, że jest tyle dyskursów, ile podmiotów — skoro nawet podmioty nie są żadną stałą, należałoby raczej powiedzieć, że jest tyle dyskursów, ile αἰσθήσεις.

Przejdźmy teraz do omówienia różnic pomiędzy referatem Sekstusa a przekazem z *Teajteta*. U Sekstusa niektóre wątki znane z *Teajteta* są silnie przeformowane czy nawet zdeformowane. Na przykład, Sekstus, posługując się tylko jednym terminem ὕλη, opisuje pewną obiektywną podstawę zjawisk, która wydaje się być odpowiednikiem Protagorasowych χρήματα, czyli tego, co jest wynikiem interakcji (ὁμιλία) elementu czynnego i biernego.

Również przy opisie idei płynności materii, zasadniczo zgodnej z *Teajtetem*, pojawia się enigmatyczny wątek προσθέσεις i ἀποφορήσεις, który nie ma swojego odpowiednika w dialogu. Zastanawia, czym są owe προσθέσεις i ἀποφορήσεις oraz

¹⁹ *Ibid.*, 152b–c: Τὸ δὲ φαίνεται αἰσθάνεσθαι ἔστιν· ΣΩ. Φαντασία ἄρα καὶ αἰσθησις ταῦτ' ἓν τε θερμοῖς καὶ πᾶσι τοῖς τοιοῦτοις.

²⁰ Por. *ibid.*, 159b (chory i zdrowy Sokrates).

jaki jest sens całego zdania? Analiza znaczeń obu terminów w filozofii hellenistycznej i u Sekstusa pozwala stwierdzić, że προσθέσεις i ἀποφορήσεις (διαφορήσεις) funkcjonują jako terminy techniczne zawsze w powiązaniu z dogmatycznym *locus communis*, jakim jest zmienność materii. Sekstus posługuje się nimi wtedy, gdy pragnie w sposób najbardziej ogólny przedstawić dwa podstawowe elementy procesu zmiany materii: jej napływanie i odpływanie²¹.

W *Teajtecie* nie ma również swej paraleli wątek λόγοι, które istnieją w materii i dzięki którym materia ma możliwość bycia tym wszystkim, czym się każdemu wydaje²². Trudno zgodzić się z E. Duprélem, który, podkreślając, że wątek ten wykracza poza treść *Teajteta*, uważa zarazem, że wzbogaca on naszą wiedzę o Protagorasie i dowodzi niewystarczalności komentarzy do dialogu²³. Abstrahując od różnych interpretacji terminu λόγοι²⁴, można przypuszczać, że jest to raczej jeszcze jedno przeformułowanie tekstu *Teajteta* w duchu polemiki sceptyczno-dogmatycznej.

Ponadto, uwagę zwraca wiele terminów pojawiających się w referacie Sekstusa, których z całą pewnością na próżno byłoby szukać u Platona. Są wśród nich pojęcia Arystotelesowe (ὑλη) oraz inne, związane z filozofią okresu hellenistycznego i późniejszą, w szczególności ze sceptycyzmem i — być może — szkołą medyczną (διάθεσις, κατασκευή, προσθέσεις, ἀποφορήσεις, μετακοσμεῖσθαι). Dobrym przykładem Sekstusowego sposobu referowania jest opis zależności spostrzeżeń od stanów, który wprawdzie posługuje się przykładami z *Teajteta*, ale słownictwo, którego przy

²¹ Sama idea płynności i zmienności materii jest, jak słusznie zauważają J. Annas i J. Barnes (Sextus Empiricus, *Outlines of scepticism*, J. Annas, J. Barnes (ed.), Cambridge 2000, s. 166), dogmatycznym *commonplace*, wiązany w literaturze filozoficznej z platonikami i stoikami. Pojawia się ona w *Zarysach Pyrronńskich* w argumentacji przeciw powiększaniu i pomniejszaniu (*PH* III, 82), w której Sekstus, opisując zmienność οὐσία, posługuje się pojęciami ‘dodatku’ (πρόσθεσις) i ‘wypływającej’ oraz ‘napływającej materii’ (τῆς προτέρως ὑλης ἀπορροσύσης καὶ ἐτέρας ἐπεισιούσης). Również w argumentacji zwróconej przeciw spoczynkowi czytamy: „a przecież wszelkie ciało ustawicznie się porusza zdaniem dogmatyków, którzy głoszą, że tworzywo jest płynne i że zawsze dokonywa swych rozdziałów (διαφορήσεις) oraz przydziałów (προσθέσεις); jakoż Platon nie przyznaje nawet ciałom istotnego bytu, lecz zwie je raczej ‘stającymi się’, a Heraklit przyrównuje ruchliwość naszej materii do wartkiego prądu rzecznoego”. (Sextus Empiryk, *Zarysy pirronńskie* III 115). Wszystkie te fragmenty operują podobną metaforą i terminologią. Być może rację ma F.M. Cornford (*Plato’s Theory of Knowledge*, s. 38-39 w przypisie), który proponuje odnieść oba terminy do problematyki odżywiania i wydalania: „This may mean no more than the constant waste in our bodies repaired by nutrition (cf. *Symp.* 207d), an alteration of hunger and repletion which would modify the pleasures of eating”. Argumentem za takim fizjologicznym rozumieniem προσθέσεις i ἀποφορήσεις jest niewątpliwy fakt zainteresowań zawodowych Sekstusa jako lekarza.

²² Sextus Empiricus *PH* I 218.

²³ E. Dupréel, *Les Sophistes. Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippias*, Neuchâtel 1948, s. 18: „On voit que ces lignes de Sextus ne démarquent pas simplement les données du *Théétète*. Ce qu’elles nous apprennent de la matière et des *logoi*, paroles, expressions ou discours, qui sont comme en puissance dans la matière indéterminée, mérite toute attention, car cette idée bizarrement exprimée est en exacte concordance avec d’autres aspects de l’inspiration protagoricienne. La donnée de Sextus, en même temps qu’elle confirme la valeur du *Théétète* pour l’exégèse du protagorisme, qu’elle laisse entrevoir sous un aspect plus archaïque, annonce l’insuffisance des commentaires du dialogue”.

²⁴ E. Dupréel tłumaczy termin λόγοι jako ‘słowa’ (*expressions*) (*op. cit.*, s. 18), J. Annas, J. Barnes — ‘przyczyny’ (*reasons*) (Sextus Empiricus, *Outlines...*, s. 56), a A. Krokiewicz jako ‘uzasadnienie’ (Sextus Empiryk, *Zarysy...*, s. 57). J. Annas i J. Barnes (Sextus Empiryk, *Outlines...*, s. 56 w przypisie), komentują: „the general sense of the view ascribed (no doubt falsely) to Protagoras is clear, but the precise sense of logoi is obscure”.

tym używa, jest już ściśle związane ze sceptycyzmem (κατασκευή, μετακοσμεῖσθαι, διάθεσις) i operuje dokładnie tymi samymi sformułowaniami, przy pomocy których nieco wcześniej, w tych samych *Zarysach Pyrrońskich*, Sekstus opisywał IV trop²⁵.

Podsumowując, różnice między referatem Sekstusa a *Teajtetem* wynikają z tego, iż Sekstus czy źródła sceptyczne, z których korzysta, wpisują poglądy Protagorasa w znany sobie kontekst, na który składają się wypracowane na przestrzeni wieków szablony argumentacyjne i pojęciowe. Referat dotyczący Protagorasa nie różni się pod tym względem wiele od np. parafrazy traktatu Gorgiasza²⁶.

W świetle powyższych rozważań warto podjąć próbę odpowiedzi na pytanie dotyczące źródeł Sekstusa. Z całą pewnością referat Sekstusa ma u swego źródła treść platońskiego *Teajteta*. Wprawdzie niektóre wątki są przetransformowane, ale tekst zarówno w swojej strukturze, jak i problematyce nawiązuje do platońskiego dialogu. Nie wydaje się jednak, by Sekstus korzystał bezpośrednio z *Teajteta*. Bardziej prawdopodobne jest, że źródłem tego, jak i wielu innych historycznych omówień Sekstusa (np. wspomnianej już parafrazy traktatu Gorgiasza), są jakieś sceptyczne podręczniki (ὕποτυπώσεις), pełniące funkcję podręcznych omówień podstawowych problemów z zakresu historii filozofii i sceptycznej ‘dogmatyki’, które dla wygody i prostoty modyfikowały treści dawnych tekstów²⁷. Tylko w tym sensie byłibyśmy skłonni zgodzić się ze zdaniem F.M. Cornforda, że Sekstus korzystał z „independent sources”.

Za takim źródłem referatu Sekstusa przemawia również fakt, że trzy pozostałe fragmenty poświęcone Protagorasowi, które znajdujemy w dziełach Sekstusa, zasadniczo nie wykraczają w swej zawartości dotyczącej sofisty poza problematykę *Teajteta*²⁸. Pierwszy z nich, stawiając Protagorasa w szeregu tych, którzy znieśli kryterium prawdy, rozwija tezę *homo-mensura* i wskazuje na wynikającą z niej prawdziwość wszystkich przedstawień oraz mniemań, a także względność prawdy. Drugi fragment omawia pogląd Protagorasa, wedle którego wszelkie przedstawienie jest prawdziwe, i wspomina o zawartym w *Teajtecie* kontrargumencie zwanym περιτροπή²⁹. W trzecim z fragmentów Sekstus wzmiankuje o traktacie Protagorasa

²⁵ Sextus Empiricus *PH* 218-219: τὸν μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἔχοντα ἐκεῖνα τῶν ἐν τῇ ὕλῃ καταλαμβάνειν ἃ τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσι φαίνεσθαι δύνатаι, τὸν δὲ παρὰ φύσιν ἃ τοῖς παρὰ φύσιν. Καὶ ἤδη παρὰ τὰς ἡλικίας καὶ κατὰ τὸ ὑπνοῦν ἢ ἐγγρηγορέναι καὶ καθ’ ἕκαστον εἶδος τῶν διαθέσεων ὁ αὐτὸς λόγος. Por. opis IV tropu: Sextus Empiricus *PH* 100-101: ἔστι δ’ οὗτος ὁ παρὰ τὰς περιστάσεις καλούμενος, περιστάσεις λεγόντων ἡμῶν τὰς διαθέσεις. θεωρεῖσθαι δ’ αὐτὸν φαμεν ἐν τῷ κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν ἔχειν, ἐν τῷ ἐγγρηγορέναι ἢ καθεῦδειν, παρὰ τὰς ἡλικίας, παρὰ τὸ κινεῖσθαι ἢ ἡρεμεῖν, παρὰ τὸ μισεῖν ἢ φιλεῖν, παρὰ τὸ ἐνδεεῖς εἶναι ἢ κεκορεσμένους, παρὰ τὸ μεθύειν ἢ νήφειν, παρὰ τὰς προδιαθέσεις, παρὰ τὸ θαρρεῖν ἢ δεδιέναι, [ἢ] παρὰ τὸ λυπεῖσθαι ἢ χαίρειν.

²⁶ Por. Z. Nerczuk, *Parafraza gorgiańskiego traktatu „O niebycie” w wersji Sekstusa Empiryka* [w:] *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi dr hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, I. Mikołajczyk (red.), Toruń 2004, s. 185-201.

²⁷ Por. Diogenes Laertios (DL IX 78), który wspomina o tekście Ainezydemosa będącym również ὑποτύπωσης: καθά φησιν Αἰνεσίδημος ἐν τῇ εἰς τὰ Πυρρώνεια ὑποτυπώσει (być może tożsame z *Pyrrhoneioi logoi* (DL IX 116)).

²⁸ Por. odrzucenie kryterium prawdy (*AM* VII 60-65), teza o prawdziwości wszystkich φαντασίαι (*AM* VII 388-389), wzmianka o agnostycyzmie Protagorasa (*AM* IX 55-57) — wszystkie te wątki obecne są w *Teajtecie* Platona.

²⁹ Por. Platon, *Teajtet*, 171a-c.

O *bogach*, o którym również wspomina się w *Teajtecie*³⁰, a ponadto podaje raczej fantastyczne informacje biograficzne dotyczące procesu Protagorasa, jego ucieczki i śmierci na morzu³¹. Z wyjątkiem innego niż w *Teajtecie* tytułu dzieła Protagorasa (Καταβάλλοντες, a nie Ἀλήθεια), charakterystycznej skłonności do interpretacji poglądów Protagorasa w kontekście dyskusji sceptycznych oraz sensoryjnych wątków biograficznych, pozostałe informacje mogą być łatwo odnalezione w *Teajtecie*.

Na podstawie powyższych przekonań warto odnieść się do argumentacji tych badaczy, którzy odwołują się do referatu Sekstusa jako do źródła pomocnego w rozstrzygnięciu spornych kwestii. Przykładem takiego rozumowania jest argumentacja H.A. Kocha, który, powołując się na referat Sekstusa, przyjmuje, że subiektywistyczna interpretacja *homo-mensura* (zjawisko tożsame z bytem), którą przedstawia Arystoteles w księdze Γ *Metafizyki*³², jest mniej wiarygodna, skoro interpretację obiektywistyczną (zjawisko jako oznaka niezależnego bytu) potwierdza nie tylko platoński *Teajtet*, ale i referat Sekstusa³³. W przypadku Sekstusa tym niezależnym bytem jest, wedle H.A. Kocha, to, co Sekstus określa mianem ὄλη.

W świetle przedstawionej przez nas tezy, wedle której referat Sekstusa korzysta z opisu *Teajteta* zawartego w nieznanym nam podręcznikach sceptycznych, próby rozstrzygnięcia czy interpretowania *homo-mensura* przy pomocy referatu Sekstusa mijają się z celem, nie pozwalając w żaden sposób wnikać w intencje Protagorasa, lecz przedstawiają co najwyżej pewną interpretację twierdzeń zawartych w dialogu w kręgach sceptycznych.

Powróćmy na koniec do jeszcze jednej wspomnianej na początku kwestii, mianowicie stosunku Sekstusa do sofistyki. Jak powiedzieliśmy, nie darzy on sofistyki rewerencją, chociaż duża część antydogmatycznego instrumentarium, jakim posługują się sceptycy, ma w niej swe źródło. Lekceważenie to ma wiele przyczyn, ale dużą rolę gra tu naszym zdaniem fakt, że Sekstus niewiele o Protagorasie czy o sofistyce wie. Zna sofistów tylko w takiej mierze, w jakiej przetrwali w szkicach sceptycznych, w zmodyfikowanej i dalekiej od pierwotnych intencji formie. W przeciwnym razie nie mogłoby być mowy o stawianiu Protagorasowi zarzutu dogmatyzowania w kwestii zawierania się λόγοι w materii, a zatem zarzutu odnoszącego się do przekonania, którego Protagoras nigdy nie wyraził³⁴.

³⁰ Por. *ibid.*, 162d–e.

³¹ Również u DL IX 55.

³² DK 80 A 17 i 19.

³³ H. A. Koch, *Protagoras bei Platon, Aristoteles und Sextus Empiricus*, „Hermes” 99 (1971), s. 280: „Man hätte nun keinen Anlass, diesem Sextus-Bericht mehr zu vertrauen als der Darstellung des Aristoteles, würde der Bericht des Skeptikers nicht durch Platons Zeugnis im ‘Theaetet’ bestätigt”.

³⁴ Por. *PH* I 218.